

A. GERGELY ANDRÁS

ENTICITÁSPROBLÉMÁK TÖBB MEGKÖZELÍTÉSSEN

Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom, Gondolat* – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010, 488 oldal

Az *Etnicitás* az utóbbi idő, év vagy évek, hovatovább egész évtized egyik legjobb könyve. Nem regény, sem nem verskötet vagy fotóalbum, nagyregény vagy esszépanoráma, hanem tematikus tanulmánykötet, s ezért „jó”-sága nem izgalmaiban, hanem hasznavehetőségében mérhető. Kántor *Nacionalizmus*-kötete,¹ Bárdi *Tény és valója*,² Biczó *Idegen-válogatása*,³ Bakó Boglárka *Lokális világokja*,⁴ Niedermüller és munkatársainak *Sokféle modernitása*,⁵ Papp Richárd és Szarka László *Bennünk élő múltjaink*⁶ és Kovács Éva *Közöség tanulmánya*⁷ óta aligha jelent meg ilyen súlyú szövegválogatás, mely szerény cím mögé rejtve, a fontos kézikönyv olyan karakteres jellemvonásait foglalja magában, mint áttekinthető rendszerezettség, világos tagoltság, interdiszciplináris mélység és tematikai sokszínűség. Éves, átlagban nagyjából ötvenkötetnyi recenzióírás alapján deklarálva, ezt az elfogult vagy elnagyolt „legjobb könyv” minősítést, kéretik, engedje meg nekem az Olvasó – a tévedés esélye vagy érdekeltség megvallása mellett, hiszen úgyszemint az én véleményem, hanem a kötet szakmai presztízse az, ami meghatározza majd befogadásának minőségét, forrásértékét, tankönyvi vagy szaktudományos használhatóságát.

Valójában a kötet bemutatója, a szerzői vallomások és megnyilatkozások sora döböntett rá, hogy mennyire „szerkesztői mű” ez. Szinte kivétel nélkül mindenki készséggel ismerte el: semmire sem jutott volna a vállalt részterületi áttekintés elkészítésével, ha Feischmidt Margit nem forszírozza, hajtja, teszteli, pontosítja a készülő írást, ha nem jár utána a kibontás lehetőségét feledni látszó dimenzióknak, ha lekési a találkozást a többi diszciplína, alapkérdés, diskurzus feltárásáról. (Tegyem hozzá, magam is így jártam, de velem kevesebb szerencséje volt, minden póthatáridőt lekéstem a magam részkérdéseinek leadásával. Bánom is...)

A huszonkilenc szerzőtől egybeválogatott, majdnem félezer oldalas kötet – a bevezetővel együtt – huszonnyolc tanulmányt tartalmaz, s együttesüknek többes haszna nemcsak a sokféleség édes talánya, az interpretációk szinte egymásra hangolt harmóniája, hanem az áthallások tüneményes problematikája is. Ez olyfajta erény, melynek szem előtt tartása szerkesztőként, s megbecsülése olvasóként egyaránt úgy kínálja magát, hogy abból egyfajta „minta-tankönyv” kerekedik ki, de korszakos jelentőségű szakkönyv minden-

képpen. Az etnicitás az elmúlt negyedszázad szakirodalmának széles tengeréből olyan alapkérdésként gyöngyözik ki, amit akkor sem lehet „tudott-nak”, „kitárgyaltnak” venni, ha évente több tucat tematikus mű, kutatási eredmény vagy megvitatásra érdemes opus lát is napvilágot, széles elméleti vagy mély empirikus bázison tálalva az eseti valóságlenyomatokat. Az *Etnicitás* kötet erénye még, hogy az elméletek taglalásával és fontolásra érdemesült kihívások újragondolásával messzi horizontokat fog át, s egyúttal az élmény közvetlen valóságok show-ját is kínálja.

Maga a „főtéma” (épp a fentebb jelzett parttalanságok okán is) biztosan végigmondhatatlan, még ennyi oldalon át vagy ennek többszörösére építve is. Az etnicitás, ha olykor túllfátyolnak tűnik is, mely rejt, véd, leplez, valójában a mindenkori hovatartozást reprezentálja, vagyis hol bezár valamely társas/társadalmi körbe, hol kizár onnan. Lehet egyszer diszkrimináló, s vállalt, megőrzött, értékelt, tudatosított máskor. Az egyetlen bizonyos, amit állíthatunk róla: olyan nincs, hogy ne lenne..., ne kellene, hogy bennünk legyen, ne lennének jelei, formai megjelenésmódjai, kommunikálható vagy rejtőzködő tartalmai, átlátható vagy titkos arculatai. S ha néha megbúvik talán, sokkal többször mutatkozik szinte eszköz mivoltában, fegyverként, mely nem okvetlenül veszélyes, de mindig „kéznél” van, leplez és feltár, gettóba szorít, vagy menedéket nyújt, létformába illeszkedik vagy látványosságba, külsőként is átélhető, de annál inkább belső is, intim vagy kisközösségi, tömeges vagy „hordozható” nemkülönben.

Mindez mindenkor és mindenhol narratívákba és emberközi kontextusokba öltözteti az etnicitás tüneményét. A kötet jól láthatóvá teszi, hogy a jelenség okai, ürügyei, minőségei az állandóan jelenlévők, vagy – miként a szerkesztő előszavában is megfogalmazza: mindenkor viszony és strukturált látásmód, különbségtételt eredményez és rendszerez, jelölt és jelületlen térfélre osztja a létező egészet. Ezzel pedig közösségi küzdelmek erőforrása, szimbolikus tőke, identitás-politika hordozója, intézményes és perszonális keretbe illeszkedik, narratív és szerkezeti-szervezeti elemei kapnak hangsúlyt. Avagy, talán még lényegibb ráutalással: kötelék és kultúra, melynek mindig oka(i) van(nak), individuális és reprezentált tartalmai olvashatóvá lesznek, a mindenkori diskurzív térben jelennek meg, objektív tartalmaktól éppúgy függésben, mint szubjektívaktól, esszenciálisan és másságot konstruálóan tetten érhető változatokban. Jegyei és jelei szimbolikus tőkeként, identitás-politika részeként kapnak arculatot, „ismerős idegenként” vagy „azonosíthatónak” vélt tapasztalatként ismerünk rájuk, s hozzátartoznak az én-mimikrihez, meg a lét alap-adottságához, annak kitüntetett vagy szenvedelmes módjaihoz is.

A kötet több mint húsz oldalas bevezetője nemcsak roppant gazdag áttekintést, s a fejezetek tónusát és logikus helyét meghatározó magyarázatot ad, hanem az átalakuló, folytonosan változékony szubsztancia (jelen)létformáit

is követi. A vállalt és tálalt megismerési dimenziók az etnikai, nemi/nembei, társadalomszerkezeti, globalitásba és lokalitásba illeszkedő, munkával vagy társadalmi státushelyzettel leírható, identitás-politikákkal körülvett, láthatóságba vagy rejtekezésbe tagolt minőségeket veszi sorra. Az *Etnicitás* végtelenített szövetségodra azonban Feischmidt szándéka révén egy fölöttébb izgalmas társadalomtörténeti konstrukcióba illeszkedik, miként ezt a könyv alcíme jelzi: *Különbségteremtő társadalom*. Régen láttam már ennyi írást, ennyi sugárzást, ennyi tartalmat ily szűkszavúan és sokatmondóan összegző dikciót. Láttat is, problémává avat, vádol, megszán, leír és megnevez, de rejt is, megbocsátást is tükröz... Az „alteritás”-ról mint modernitás-eszköz fenomenológiájáról épp annyit sugall, mint a befogadó megértésről és az ismeretek határaitól. Talán az egyetlen, itt, a bevezetőnél még alapos kontraszt ürügye vagy hiányérzete lehet jogos: a különbség-teremtettségben mintha kevésbé számolna ez a tálalás az akolteremtő képzetekkel (talán már nincsenek is, vagy egyre kevésbé vannak?), melyek nélkül azonban a *különbség* sem lehet önálló arculattal bíról! A bevezető áttekintés a jelölt(ek)ről és jelöletlen(ek)ről szól, de kevesebbet a jelölés módjáról és miértjéről – igaz, ezt viszont a további két tucat tanulmány megteszi aprólékosan. Az „alteritáshoz”, mássághoz evidens módon közösség is kell, saját közösség is és több más is... – ezt a kérdéskört azonban szinte nem is lehet idehozni, ha nem reklamáljuk rögtön azt, hogy miért nem írtak legott egész kötetnyit a szerzők a létező vagy elmúló közösségekről, málladozásukról, konstrukcióikról vagy dekonstrukcióikról, az asszimilációs és oppozíciós gyakorlatokról, a tájékozódási és önfelmutatási játszmákról, intézményesülési tétokról, láthatóvá válási alkalmakról és félelmekről. De ez talán majd a következő nagy gyűjtemény témája lesz, egyelőre az etnicitás is végignézheteretlen gazdagsággal vonul el előttünk ebben a könyvben.

Nem lévén magabiztosan strukturáló elme, aki a tépelődések és árnyalatok helyett az egyértelműségek és egyszínűségek meggyőző hatásában hisz, félőn óvakodnék attól, hogy a saját kutatási témakörük vidékein/terepain legjártaabbak írásaiból, a szerzők köréből kiemeljek néhány nevet. Egyszerűbb, ha annyit mondok csupán: szociológiai, néprajzi, szociálanropológiai, etnológiai vagy kultúrakutató aspektusból bizonyonnyal lehetne még számos szövegválogatást közölni más kutatók írásaiból, itt azonban oly gazdagon kapjuk a már meglévőt, hogy egy időre bizonyonnyal elég lesz... Az írók (igaz, összevont) hivatkozásjegyzéke negyvenhárom oldal a kötetben! Ez még doktori disszertációknál is túlmegy a határokon, a vissza-visszatérő utalások pedig írásról írásra megerősítik, mi a kurrens ismeretanyag a tárgyalt kérdéskörökben, így hát egyúttal impozáns összegzésként is értékelhető, forrásműként is használható ez a blokk. A többenél a tagoltság is izgalmas, és főként a rejtett és látens vagy látható etnicitás-interpretációk, Mi/Ők-narrációk adják olvasatát annak, ami egykoron talán az államiasított rassz-diskur-

zusok és elismerés nélküli identitás-politikák szintjén került a köztudatba. A szerzők a társadalmi térfelosztás új rendjét, megújult jogát, térbe és történelemben ágyazódott módjait mutatják fel megannyi változatban, jelezve egyúttal azt is: az *etnicitás-policyk* mindenkoron politikai makro-projektekbe illeszkedtek, ellenkultúrákba, túlélő vagy elmaszatolt létfeltételekbe simultak, s az ismerős vagy (ismerős) idegen az azonosíthatónak vélt tapasztalás hordozója volt és maradt. Hiszen (olykor) magunknak is idegenek lévén Mindenki Más Idegenként kap helyet a mintázatokban, s lesz jelentéstelített a léte, megnyilvánulása, elfogadottsága is ama többszólamúság mentén, ahol a bennszülött éppoly talány, mint a jöttment, a meg nem értett éppúgy ellenfél, ahogyan a megértés útjait önerővel eltorlaszolók saját világa is az.

A kötet írásai hidakat konstruálnak a megértés útjának biztosításához. Egyén és öntörvényű világa, közösség és egyedei, társadalom és tömegei ezen az interszubjektív építményen át juthatnak el egymáshoz vagy távolodhatnak egymástól. Az a polifonikus rend, amely a megértés békés oldalán létrejön, egyúttal esélyes arra is, hogy kiterjedjen a konfliktusos, barikádként konstruált más terekre, a tapasztalás transzparens vidékeire is. Feischmidt Margit kötete (mert hát a szerzők sokaságának dacára azért mégiscsak a szerkesztő állítható reflektorfénybe azért, mert összefogta ennyi szakember ily érdemes munkáját!) egyszerre vállalja a kulturális antropológus étikus és émikus pozícióját, a szociológus vagy demográfus, geográfus vagy történész, nyelvész vagy filmesztéta látásmódját, a huszonhét írásból tizenháromban roma-kutatási témakörben. Nekünk, velünk szólóan, minket provokálóan, értünk és velünk vállalásosan.

Korszakos mű tehát, a szó időtálló és kurrens értelmében, elbizonytalanító és meggondolkodtató, értelmezésre és belátásra ösztökélő, újraértelmező és elfogadó készítményt generáló. Jó volna, ha sokakhoz jutna el, ha sem egyetemi-oktatási, sem társadalmi-közgondolkodási, sem akadémiai interdiszciplinaritás terén nem a kételyek, „jobbantudások”, „keretezések”, áttematizálások kényszerei vennék körül, nem a politikai vagy közviselkedési agressziók „írnák” tovább, hanem a belátást, lelkek közötti „hidakat”, értelmes interpretációkat konstruáló befogadókészség. Ehhez ugyanis aligha kell többet tenni, mint kézbe venni és olvasni ezt a kötetet. Félretéve, hogy a „közös kultúra” elfogadásának kényszere kell hogy írja a másságok antropológiáját, épp itt és épp így lehetne talán a komplexitások belátásának eszközei közé bevenni az etnicitás modern vagy primordiális, megértési vagy „kulturális tőkeként” értelmezhető gazdagságát. A „saját” és az „idegen”, a hegemon és a domináns jegyek impozáns „katalógusa” ehhez immár komoly segítséget és aktivizáló hatást kínál Feischmidt Margit kötete révén.

Jegyzetek

- ¹ KÁNTOR Zoltán: *Nacionalizmuselméletek*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004.
- ² BÁRDI Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarok kapcsolattörténete. Problémakatalógus*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2004.
- ³ BICZÓ Gábor (szerk.): *Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004.
- ⁴ BAKÓ Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2004.
- ⁵ NIEDERMÜLLER Péter – HORVÁTH Kata – OBLATH Márton – ZOMBORY Máté (szerk.): *Sokféle modernitás, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008.*
- ⁶ PAPP Richárd – SZARKA László: *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008.
- ⁷ KOVÁCS Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*, Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudomány Tanszék, Pécs, 2007.